

door

M.W.E. Lambermon en M.H. van IJzendoorn

1. Inleiding

Jonge ouders worden bestookt met allerlei vormen van voorlichting over de opvoeding van hun baby's en jonge kinderen. Er zijn tal van populaire tijdschriften, handboeken en televisieprogramma's die geheel of gedeeltelijk gewijd zijn aan het geven van informatie en opinies over (vroegkinderlijke) opvoeding. Bovendien geven vroedvrouwen, huisartsen, kraamverzorgsters, en consultatiebureau-artsen terloops of expliciet voorlichting over vroegkinderlijke opvoeding, al dan niet ondersteund door schriftelijk voorlichtingsmateriaal (bijvoorbeeld het 'Groeiboekje'). Al deze voorlichtingsactiviteiten sluiten aan bij de geweldige vraag naar informatie en richtlijnen van de kant van de consument: de jonge ouder. Een inventarisatie van vragen om informatie en hulp waarmee ouders bij consultatiebureaus aankloppen laat zien dat geen enkel aspect van de vroegkinderlijke opvoeding vanzelfsprekend is: huilen, eten, slapen, praten, spelen, fysieke groei en gehoorzaamheid zijn maar een paar terreinen waarop de moderne ouder zich graag geïnformeerd zag over de juiste pedagogische benadering (Kousemaker, 1987).

Gezien het grote praktische belang van opvoedingsvoorlichting is het opvallend dat er zo weinig evaluatie-onderzoek naar de effecten ervan op ouders en kind is verricht. Ouders hebben niet alleen recht op opvoedingsvoorlichting, maar deze voorlichting dient ook te voldoen aan de hoogste kwaliteitseisen. Terwijl de consumentenbond regelmatig evaluatieonderzoek uitvoert naar de kwaliteit van de nieuwste merken auto's of wasmachines, blijft het stil aan het front van de opvoedingsvoorlichting hoewel ook deze activiteit als een produkt gezien kan worden waarvan de kwaliteit moet worden bepaald voordat grote groepen ouders ermee worden geconfronteerd. De afwezigheid van een evaluatie-traditie is des te merkwaardiger als we bedenken dat evaluatie van opvoedingsvoorlichting ook een belangrijke theoretische functie zou kunnen vervullen. Het is een welbekend en aloude adagium van wetenschappelijke theorievorming dat we de werkelijkheid pas echt goed kunnen leren kennen door haar te veranderen (cf. Bronfenbrenner, 1979). Opvoedingsvoorlichting kan gezien worden als een poging de opvoedingsrealiteit te veranderen. Evaluatie-onderzoek kan daarom een belangrijke theoretische bijdrage leveren (Clarke-Stewart, 1987).

2. Doelstelling

In dit artikel willen we ons richten op een specifiek type opvoedingsvoorlichting, gericht op de verhoging van de responsiviteit van opvoeders langs een vrij gang-

bare, weinig intensieve weg van informatie-overdracht via video of folders met informatie over vroegkinderlijke opvoeding. De vorm waarin de opvoedingsvoorlichting is gegoten sluit goed aan bij de mogelijkheden van consultatiebureaus, huisartsen, kraamhulp en vroedvrouwen, omdat het op relatief zelfstandige wijze door de ouders kan worden verwerkt. Er is geen (kostbare) begeleiding d.m.v. 'home-training' of groeps gesprekken vereist en de ouders hebben de vrijheid te bepalen welke informatie ze op welke wijze in hun handelingsrepertoire opnemen. Het betreft hier dan ook eerder voorlichting dan training aan ouders. De inhoud van de opvoedingsvoorlichting is eenduidig gehechtheidstheoretisch georiënteerd. Doel is ouders opmerkzaam te maken op het grote belang van responsiviteit in alledaagse interacties met de baby tijdens baden, spelen, voeden en communiceren. Responsiviteit wordt gedefinieerd als de mate waarin de opvoeder signalen van de baby opmerkt, deze juist interpreteert en in staat en bereid is hierop effectief te reageren (Ainsworth et al., 1978). Door responsief te reageren kan bij het kind een gevoel van vertrouwen in de toegankelijkheid en bereikbaarheid van de opvoeder worden opgeroepen. De baby krijgt door een responsieve opvoeding het gevoel dat in tijden van nood, van angst en spanning de opvoeder in de directe nabijheid zal zijn om voor bescherming, veiligheid en geborgenheid te zorgen. Het is vanuit deze veilige haven dat het kind de wijdere omgeving durft te verkennen en dat het voldoende zelfvertrouwen ontwikkelt om met leeftijdsgenootjes en andere volwassenen een relatie aan te knopen (cf. Ainsworth et al., 1978; Van IJzendoorn et al., 1985). Afwezigheid van responsiviteit duidt erop dat de opvoeder niet (voldoende) in staat is het perspectief van de baby te zien en te waarderen (Bretherton, 1987). Dit kan allerlei oorzaken hebben, niet alleen in de actuele omstandigheden waarin de opvoeder moet functioneren (scheiding, werkloosheid) maar ook in de levensgeschiedenis van de betrokken opvoeder, met name de door hem/haar zelf ervaren en (on-)verwerkte opvoeding (Main, Cassidy, Kaplan, 1985; Van IJzendoorn & Lambermon, 1988). Daarnaast denken we dat ook gebrek aan informatie over de gedragsmogelijkheden van baby's een rol kan spelen. Ouders beseffen niet altijd hoezeer baby's al vanaf de geboorte sociaal ingesteld zijn, d.w.z. gericht zijn op signalen van de opvoeder en op het uitzenden van signalen die de aandacht van de opvoeder kunnen vangen en vasthouden. Via opvoedingsvoorlichting kan niet de gehechtheidsbiografie van opvoeders, noch hun persoonlijke - wellicht stressvolle - levensomstandigheden worden veranderd. Wel kan worden geprobeerd om hun kijk op de baby als sociaal wezen te verruimen en zo het perspectief-nemen te vergemakkelijken. Het voorlichtingsmateriaal, dat hier centraal staat, laat zien welke signalen de baby in verschillende situaties uitzendt en hoe daarop gereageerd kan worden. Ouders kunnen daardoor gemotiveerd worden meer en beter te leren kijken naar hun baby en overeenkomstig gevoeliger te reageren.

3. Literatuur-overzicht

Zoals gesteld zijn evaluatie-studies naar de effecten van opvoedingsvoorlichting in het algemeen en met betrekking tot responsiviteit van de opvoeder in het bijzonder relatief schaars (cf. Clarke-Stewart, 1987). De voorhanden studies zijn niet altijd even betrouwbaar en valide opgezet en uitgevoerd. Belsky (1985) merkt dan

ook op dat we voorzichtig moeten zijn bij het interpreteren van onderzoeksverslagen naar het effect van relatief extensieve beïnvloeding van ouderlijk gedrag of attitudes. Belsky baseert zich hier mede op zijn ervaringen met een zeer specifiek type opvoedingsvoorlichting, te weten de benadering met de Brazelton Neonatal Assessment Scales (NBAS; Brazelton, 1973). Hierbij worden de ouders voorgelicht over de uitkomsten van de NBAS voor hun pasgeboren baby en omdat de NBAS optimale motorische en communicatieve vaardigheden operationaliseert, maakt de afname van deze test ouders op zeer directe wijze attent op de vaardigheden van het kind. Naar de effecten van dit type opvoedingsvoorlichting zijn enkele experimentele studies verricht onder verschillende groepen ouders en onder verschillende condities voor de betrokkenheid van ouders bij de NBAS-afname (Belsky, 1985; Worobey & Belsky, 1982; Meyers, 1982; Anderson & Sawin, 1983; Poley-Strobel & Anderson, 1987). De resultaten van deze onderzoeken zijn nogal verschillend. De enige studie waarbij in het geheel geen effect werd geregistreerd is de al genoemde studie van Belsky (1985). Worobey & Belsky (1982) vonden nog 'modest increases in responsive, stimulating maternal care' (p.736), althans op korte termijn. Het betrof hier een groep gezinnen uit de midden- en hogere milieus. Dezelfde bevindingen werden ook gerapporteerd door Poley-Strobel en Anderson (1987) in hun studie naar alleenstaande moeders uit lagere milieus. Anderson en Sawin (1983) vonden ook een positief effect van een NBAS training op responsiviteit, maar Meyers (1982) wist alleen effecten aan te tonen op het vlak van kennis en attitude, niet op dat van gedragingen. Het is evenwel zinvol de resultaten enigermate te relativiseren gezien de zwakke methodologische aspecten van sommige studies. Zo vergeleken Poley-Strobel en Anderson (1987) een experimentele groep met een volstrekt 'onbehandelde' controle-groep en ontbreekt bij Meyers (1982) een voortest. Toch zijn de resultaten bemoedigend, omdat werd aangetoond dat de responsiviteit van opvoeders geen onveranderlijk, diep in de persoonlijkheid verankerd en door informatie niet beïnvloedbaar kenmerk is.

Het onderzoek van Dickie en Gerber (1980) was erop gericht een 8 weken durend trainingsprogramma over vroegkinderlijke opvoeding en ontwikkeling te evalueren. Hoewel het hier een kleine steekproef betrof (19 gezinnen) werd toch een observeerbaar significant verschil in responsiviteit tussen controle- en experimentele groepesignaleerd. Een voortest om na te gaan of de experimentele en controle groep wel aan elkaar gelijk waren voordat de interventie plaatsvond, ontbrak echter. Barrera, Rosenbaum en Cunningham (1986) gebruikten een meer intensieve vorm van opvoedingsvoorlichting in hun steekproef met premature baby's. De voorlichting werd, gedurende het eerste jaar van het kind, gegeven door gekwalificeerde therapeuten. Barrera et al. vonden dat voorlichting en training gericht op pedagogische interactie van invloed was op de responsiviteit van de opvoeders. In eigen land voerde Van Den Boom (1988) een interventie-onderzoek uit bij gezinnen, afkomstig uit lagere sociaal-economische klassen, met een prikkelbare baby. De moeders in de experimentele groep kregen tussen de 6e en 9e maand van het kind een training, gericht op het verhogen van de responsiviteit voor signalen van het kind en versterken van het zelfvertrouwen. De training werd, verspreid over 3 contacten, thuis gegeven. Moeders die een interventie

kregen bleken responsiever en stimulerender te zijn dan moeders in de controle-groep. Whitt en Casey (1982) tenslotte schakelden de kinderarts in om hun voorlichting gestalte te geven. De voorlichting bestond uit een zestal bezoeken aan de kinderarts (vergelijkbaar met de consultatiebureau bezoeken in Nederland), waarbij deze in de experimentele groep veel nadruk legde op het belang van responsiviteit. Zij constateerden dat de experimentele groep hoger scoorde op de meeste responsiviteitsmaten dan de controle-groep. De onderzoekers concluderen dat het door hen geëvalueerde type interventie goed ingepast kan worden in de medisch-pedagogische zorg voor iedere jonge ouder.

4. Vraagstelling

Wij vinden het van belang na te gaan hoe het grootste aantal ouders op de minst kostbare en meest efficiënte wijze kunnen worden voorgelicht over vroegkinderlijke opvoeding. Het voorlichtingsmateriaal, waarover we hier rapporteren, is relatief eenvoudig onder grote groepen jonge ouders te verspreiden, bijvoorbeeld als onderdeel van de consultatiebureau-activiteiten. Het is ook in een vorm gegoten die overeenstemt met de vorm waarin de meeste informatie uit televisieprogramma's en tijdschriften is gegoten. Een eerste vraag is of een dergelijke type extensieve voorlichting nog effectief is, d.w.z. nog in staat is de mate van responsiviteit van de opvoeder positief te beïnvloeden. Uit het literatuur-overzicht kwam naar voren dat het mogelijk is gebleken om de responsiviteit van opvoeders positief te beïnvloeden. Het betrof echter doorgaans meer intensieve vormen van voorlichting, dan het type voorlichting dat in dit onderzoek geëvalueerd zal worden.

We hebben bij de evaluatie van het voorlichtingsmateriaal, gemaakt door GVO-Den Haag, gekozen voor een opzet van twee aselect samengestelde groepen die ieder een verschillende vorm van voorlichting kregen: video of folder, waarbij de inhoud van de voorlichting gelijk is. Een tweede onderzoeksvraag betreft het differentiele effect van video- versus foldervoorlichting. We veronderstellen dat informatie-overdracht via het medium video effectiever is dan via het medium folder. Videobeelden van opvoeder-baby interacties zijn levendiger en spreken wellicht meer tot de verbeelding dan schriftelijke informatie over dezelfde interacties. Schaars onderzoek naar de vergelijking van deze media wijst ook in de richting van een hogere effectiviteit van video-voorlichting (Webster-Stratton, 1982; O'Dell, 1979; Nay, 1975). Omdat gebruik van voorlichtingsmateriaal alsmede de behoefte aan informatie over opvoeding zou kunnen variëren naar gelang de omvang van het sociale netwerk waarin de opvoeder is ingebed (Powell, 1984; Birkel & Reppucci, 1983) hebben we ook deze factor in onze onderzoeksoopzet betrokken. We veronderstellen dat opvoeders in een klein sociaal netwerk het meeste baat vinden bij opvoedingsvoorlichting omdat hun mogelijkheden voor het aanboren van informatiebronnen in de directe omgeving geringer zijn.

5. Methode

5.1 Voorlichtingsmateriaal

In de derde maand na de geboorte van de baby krijgen de ouders voorlichting over vier onderwerpen: troosten; geruststellende omgang tijdens het baden; praten met

de baby; spelen met de baby. Voor ieder onderwerp is een videoband gemaakt en één of twee folders met tekst en foto's of tekeningen. Voor een uitgebreide beschrijving van het materiaal raadplege men Lambermon en Van IJendoorn (1988). Het voorlichtingsmateriaal zelf kan worden opgevraagd bij GVO-Den Haag.

5.2 Proefpersonen

Via verloskundigen en fysiotherapeuten werden 35 gezinnen, die net hun eerste kind hadden gekregen, bereid gevonden aan ons onderzoek deel te nemen. De ouders hebben gemiddeld een redelijk hoge opleiding genoten, d.w.z. minstens een middelbare schoolopleiding. Ook het gemiddeld beroepsniveau van de ouders duidt erop dat we hier te maken hebben met een groep waarin de middenklasse goed is vertegenwoordigd. De spreiding rond het gemiddelde wijst er echter op dat er ook nogal wat gezinnen uit de lagere milieus afkomstig zijn. Achtergrondgegevens over de deelnemende gezinnen zijn in Tabel 1 te vinden. In deze tabel is de groep ook al uitgesplitst naar video- en foldervoorlichting en is getoetst of de twee groepen ongeveer dezelfde achtergrond hebben. Gezien de niet-significante t-toetsen voor verschillen tussen de gemiddelden blijkt dit het geval te zijn.

Tabel 1. Achtergrondgegevens van de gezinnen.

variabele	totaal		video		t	folder	
	M	(SD)	M	(SD)		M	(SD)
leeftijd ma	27	(3.0)	28	(3.4)	0.4	27	(3.3)
leeftijd pa	30	(5.0)	31	(4.6)	0.6	30	(4.7)
opleiding ma	4.6	(0.9)	4.6	(0.9)	0.4	4.5	(1.0)
opleiding pa	4.3	(1.4)	4.4	(1.5)	0.4	4.2	(1.3)
beroep ma	3.5	(1.2)	3.3	(1.3)	-0.6	3.6	(1.1)
beroep pa	4.0	(1.5)	3.8	(1.6)	-0.6	4.1	(1.4)
SES gezin	4.3	(1.1)	4.3	(1.2)	-0.2	4.3	(1.0)
uren werk ma	8.3	(10.5)	6.2	(8.3)	-0.6	8.1	(9.9)
uren werk pa	37.7	(11.3)	37	(13.5)	-0.4	38	(0.1)

5.3 Onderzoeksopzet

De onderzoeksopzet is een klassieke experimentele opzet met een voor- en name-ting en een experimentele- en controlegroep. De foldergroep beschouwen we in dit verband als de controlegroep. Gezinnen werden aselekt toegewezen aan video- en foldergroep. Overigens kreeg de videogroep ook de folders, in de verwachting dat op deze wijze het meereffect van videovoorlichting zou kunnen worden vastgesteld. Uit de procesevaluatie is echter gebleken dat ouders in de videogroep niet altijd de folders lezen, dit in tegenstelling tot ouders in de foldergroep. Niet het meereffect maar het differentiële effect van video- versus foldervoorlichting is daarom onderwerp van deze studie. De voormeting vond plaats tussen de 6e en 8e week na de geboorte van de baby. Daarop volgde de voorlichtingsperiode van ongeveer vier weken, waarbij iedere week een verschillend onderwerp werd

aangeboden. Ten behoeve van de procesevaluatie is aan het eind van iedere week een telefonisch interview over waardering en gebruik van het voorlichtingsmateriaal gehouden. De nameting vond tussen de 13e en 16e week na de geboorte plaats. Naast de aselechte toewijzing van gezinnen aan video of foldergroep zijn gezinnen met een klein en groot sociaal netwerk gelijkelijk verdeeld over de twee interventie-groepen. De grootte van het netwerk werd bepaald door het aantal familieleden of kennissen te tellen met wie men frequent (d.i. één of meerdere keren per week) contact onderhoudt. Op basis van vooronderzoek werd besloten om als klein netwerk te definiëren: gezinnen die 3 of minder frequente contacten onderhouden. Een gezin met een groot netwerk onderhoudt 6 of meer frequente contacten. Enkele gezinnen voldeden niet geheel aan deze criteria (zie Lambermon & Van IJzendoorn, 1988). De verdeling van de 35 gezinnen over de diverse subgroepen is dan als volgt (zie Tabel 2).

Tabel 2 Verdeling van de gezinnen over de video- en foldergroep, over groot en klein netwerk, onderverdeeld naar sexe van de baby.

	Groot netwerk			Klein netwerk		
	jongen	meisje	Totaal	jongen	meisje	Totaal
Video	6	2	8	7	2	9
Folder	5	4	9	5	4	9

Uit deze tabel blijkt dat de seksen scheef verdeeld zijn. We hebben geen reden aan te nemen dat hier een systematische invloed merkbaar is van de wijze waarop de gezinnen zijn gerecruteerd. We zullen bij de analyses met de scheve sekseverdeling rekening houden.

5.4 Meetinstrumenten²

De procesevaluatie vond plaats door middel van wekelijkse telefonische interviews met de moeders, waarin op gestructureerde manier vragen werden gesteld over het gebruik en de beoordeling van het voorlichtingsmateriaal. De interviews worden elders uitgebreid besproken (zie noot 2). We zullen hier onze aandacht vooral op de produktevaluatie richten, vooral op die aspecten van de produktevaluatie die te maken hebben met responsiviteit.

Pedagogisch klimaat. De HOME (Caldwell & Bradley, 1984) is een instrument om inzicht te krijgen in het pedagogisch klimaat in het gezin. We hebben de HOME aangepast aan onze heel jonge groep kinderen. Hiervoor is ten eerste een selectie van alle schalen gemaakt, te weten: Organisatie van de omgeving; Speelgoed; Betrokkenheid; en Variatie. Ten tweede zijn enkele items bijgesteld. Overigens bleken de originele en bijgestelde versies van de genoemde schalen hoog met elkaar te correleren. De intercodeurbetrouwbaarheid is goed: het gemiddeld percentage overeenstemming over alle items was 94% (70%-100%).

Responsiviteit thuisobservatie. Voor de bepaling van responsiviteit van de opvoeder in de omgang met de baby in diens eerste levensjaar zijn de bekende

Ainsworth-schalen toegepast tijdens de thuisobservaties. De negenpuntsschalen hebben betrekking op verschillende aspecten van de interactie: Plezier in het kind; Acceptatie van het kind; Afstemmen van hoeveelheid voeding op de behoefte van de baby; Synchronisatie tussen snelheid van voeding en tempo van de baby; Hoeveelheid interactie aangeboden door de moeder; Geschiktheid van de aangeboden interactie; Hoeveelheid speelse interactie; Geschiktheid van de speelse interacties; Effectiviteit van moeders reactie op het huilen van de baby. De intercodeurbetrouwbaarheid is goed voor alle schalen, behalve voor Hoeveelheid voeding ($r=.40$). De gemiddelde betrouwbaarheid is $r=.78$ voor alle schalen en $r=.82$ voor alle schalen behalve Hoeveelheid voeding. Via principale componenten analyse is nagegaan of de schalen zinvol kunnen worden samengevoegd. Behalve Hoeveelheid voeding en Synchronisatie voeding laden alle schalen hoog op één factor die we Responsiviteit hebben genoemd. Aangezien het aantal variabelen (9) gezien de steekproefgrootte (35) te groot is, is nagegaan of deze nieuwe schaal voldoende interne consistentie bezit. De Cronbach's alpha blijkt bevredigend te zijn: $.70$ voor de voormeting en $.84$ voor de nameting.

Reciprociteit. Reciproke interactie (Belsky, Taylor & Rovine, 1984) duidt op responsieve, wederzijds positieve en stimulerende omgang in routinematige alledaagse situaties. De variabele is opgebouwd uit 9 gedragscategorieën, waaronder: vocalisatie van de moeder, uiten van positief effect, vocalisatie van de baby, kijken naar de moeder. Naast deze variabele voor Reciprociteit zijn er nog drie kleinere variabelen: Verzorging (voeden, baden en andere verzorgende handelingen); Verdriet (interacties als de baby huilt); en Afstandelijkheid (gedrag van de moeder dat niet gericht is op het kind). De variabelen zijn gebaseerd op gestructureerde observaties in de thuissituatie. De observaties gebeuren via een checklist waarop per 15 sec. wordt aangegeven welke categorieën zich hebben voorgedaan. Het hele observatiesysteem omvat 27 categorieën. We hebben er naar gestreefd om per voor- en nameting in totaal minstens twee uur observatietijd met dit systeem te hebben. De intercodeurbetrouwbaarheid is hoog: gemiddelde correlatie tussen twee observatoren: $.93$ ($.73-1.00$). De interne consistentie (Cronbach's alpha) van de Reciprociteit schaal is $.59$ bij de voormeting en $.86$ bij de nameting. Cronbach's alpha's voor de schalen Verdriet en Afstandelijkheid zijn resp. $.86$ en $.74$ bij de voormeting en $.83$ en $.78$ bij de nameting. De interne consistentie van de Verzorging-schaal blijkt niet bevredigend (voormeting $.57$; nameting $.55$) en is daarom niet in de verdere analyses betrokken.

Sensitiviteit video-opname. Van alle moeder-baby dyades is een video-opname gemaakt tijdens een badscène (uitkleden, wassen, afdrogen, aankleden). De opname duurde 10 à 30 min. De videoregistraties zijn geanalyseerd met behulp van een aantal Ainsworth-schalen: Algemene sensitiviteit; Plezier in het kind; Hoeveelheid fysiek contact; Geschiktheid fysiek contact; Hoeveelheid auditief en vocaal contact; Hoeveelheid speelse interactie; Geschiktheid speelse interactie; Aanmoedigen van ontwikkelingsuccessen. De schalen zijn betrouwbaar gescoord; de gemiddelde intercodeurbetrouwbaarheid is: $r=.79$. De schalen blijken onderling te correleren en kunnen beschouwd worden als sub-schalen van een overkoepelende schaal, die we Sensitiviteit noemen. Deze schaal is intern consistent (Cronbach's alpha voormeting: $.79$; nameting: $.81$).

6. Resultaten

Uit t-testen voor verschillen in gemiddelden tussen voor- en nameting blijkt dat in de gehele groep een positieve ontwikkeling plaatsvindt wat betreft de kwaliteit van moeder-kind interactie. De belangrijkste trend is waarneembaar in de mate van Responsiviteit en Reciprociteit van de interacties van moeder met baby. De dyades groeien relationeel: er is 4 à 6 weken na de voormeting sprake van een hogere mate van Responsiviteit en van Reciprociteit in diverse situaties zoals baden en spelen, er zijn meer speelse interacties en er is meer aanmoediging tot ontwikkeling. Het is duidelijk dat moeder en baby beiden over een ruimer handlingsrepertoire kunnen beschikken en er meer en intensievere interactie tussen beiden plaatsvindt. Voor de hoeveelheid verdrietige interacties (Verdriet) geldt dat vooral de voeding meer problemen gaat opleveren terwijl tijdens het baden de problemen juist minder worden. Waarschijnlijk is het aan- en uitkleden van de wat oudere baby's eenvoudiger, terwijl juist de voeding gecompliceerder wordt in een periode dat de baby aan andere voeding(-stijden) moet wennen. Er is overigens een hoge mate van stabiliteit in de rangorde van de moeders op de verschillende schalen over de twee meettijdstippen. Correlaties rond .50 zijn eerder regel dan uitzondering.

Uit t-testen voor verschillen in gemiddelden op de voormeting wordt duidelijk dat het goed gelukt is gelijke groepen wat betreft interventie en sociaal netwerk samen te stellen. De metingen van de nameting kunnen daarom als adequate criterium-variabelen beschouwd worden. Aangezien sommige criterium-variabelen echter hoog onderling correleren en de steekproefgrootte gering is, is een principale componenten analyse uitgevoerd om het aantal variabelen te verkleinen. Na varimax rotatie blijken er twee factoren te zijn, die 54.4% van de variantie veroorzaken. De HOME-schalen, Responsiviteit, Reciprociteit en Afsandelijkheid (negatieve lading) laden meer dan .45 op de eerste factor (eigenwaarde: 2.12; 35.4% van de variantie). We noemen deze factor Responsieve Betrokkenheid. Sensitiviteit en Verdriet (negatieve lading) laden op de tweede factor (eigenwaarde: 1.14, verklaarde variantie 19%). Deze tweede factor noemen we Stokkende Interactie.

Vervolgens is een multivariate variantie-analyse uitgevoerd op de twee criterium-variabelen: Responsieve Betrokkenheid en Stokkende Interactie. De onafhankelijke variabelen zijn: soort interventie (video versus folder) en sociaal netwerk (groot of klein). Bij toepassing van het Wilks' criterium blijkt de multivariate toets geen significant interactie-effect tussen interventie en sociaal netwerk op te leveren ($F(2,30)=1.88, p>.10$). Het hoofdeffect voor interventie is wel statistisch significant ($F(2,30)=3.48, p>.05$), het hoofdeffect voor sociaal netwerk levert een niet-significante $F(2,30)=1.45, p>.10$. Hierna is een univariate test uitgevoerd om na te gaan, waardoor het significante hoofdeffect voor interventie wordt veroorzaakt. De F-waarde op de univariate test voor Responsieve Betrokkenheid blijkt significant te zijn ($F(1,31)=5.34, p<.05$; SS van het effect: 35.87; totale SS: 244.04; $n\pm=.15$). Voor Stokkende Interactie wordt een niet-significante $F(1,31)=1.86 (p>.10)$ gevonden. In Tabel 3 zijn de gemiddelden en standaard-deviaties van Responsieve Betrokkenheid en Stokkende Interactie in

de experimentele- en controlegroep en in de groepen met een groot of klein sociaal netwerk opgenomen.

Tabel 3. gemiddelden en standaarddeviaties van moeder-kind interactie in de video- en foldergroep in gezinnen met een groot of klein sociaal netwerk.

subgroepen	Responsieve Betrokkenheid		Stokkende Interactie		N
	M	(SD)	M	(SD)	
klein netwerk					
video	-.93	(2.3)	.80	(.9)	9
folder	-.37	(2.2)	-.34	(1.3)	9
groot netwerk					
video	-1.16	(4.1)	-.17	(1.2)	8
folder	2.33	(1.2)	-.32	(1.9)	9

Uit deze tabel kan worden afgeleid dat Responsieve Betrokkenheid groter is in de foldergroep dan in de videogroep. Dit effect is in de groep gezinnen met een groot sociaal netwerk groter dan bij de gezinnen met een klein sociaal netwerk, hoewel dit univariate interactie-effect niet significant blijkt te zijn ($F(1,31)=2.79, p=.10$).

Samengevat blijkt foldervoorlichting effectiever in het stimuleren van responsieve betrokkenheid dan videovoorlichting; de foldervoorlichting neigt tot een grotere effectiviteit bij gezinnen met een groot sociaal netwerk.

7. Discussie

Voor de interpretatie van de resultaten is het van belang te weten, hoe de ontwikkeling met betrekking tot de criteriumvariabelen tussen de voor- en name-ting voor de gehele groep verloopt. Gebleken is dat de scores op cruciale variabelen als Reciprociteit en Responsiviteit significant zijn gestegen. We hebben het toenemend handelingsrepertoire van de baby en toenemende ervaring van de moeder als mogelijke verklaring hiervoor geopperd. Ook de hele entourage waarbinnen de voorlichting heeft plaatsgevonden zal aan de positieve verandering hebben bijgedragen. Onze eerste onderzoeksvraag was, of de voorlichting kan leiden tot een stijging van de responsiviteit. Gezien het feit, dat er een significant verschil in stijging van Responsieve Betrokkenheid is gevonden tussen de twee voorlichtingsgroepen, blijkt het in ieder geval mogelijk te zijn, met een relatief extensieve vorm van voorlichting de mate van responsiviteit te beïnvloeden. De onderzoeksopzet laat echter niet toe conclusies te trekken over de mate waarin de video- of folder voorlichting, in verhouding tot andere factoren als het toenemend op elkaar afgestemd raken en het proefleider-effect, tot deze verandering heeft bijgedragen. Hiervoor zou een tweede controlegroep, waarin helemaal geen voedingsvoorlichting wordt gegeven, nodig geweest zijn.

Onze tweede onderzoeksvraag betrof het differentiële verschil in effectiviteit van de twee voorlichtingsmedia. De resultaten van deze studie wijzen erop, dat

foldervoorlichting effectiever is in het stimuleren van responsiviteit dan video-voorlichting. Het feit dat de ouders uit de videogroep de folders hebben gehad en dat sommigen van hen de folders even goed bestudeerd hebben als de participanten van de foldergroep (er zijn twee moeders uit de videogroep die zeggen meer aan de folders te hebben gehad) leidt tot verkleining van de verschillen tussen folder- en videogroep en maakt de gevonden effecten des te pregnanter.

De vraag is nu waardoor deze relatieve superioriteit van de foldervoorlichting, hetgeen een verrassend resultaat genoemd mag worden, veroorzaakt is. De procesevaluatie, waarin gegevens zijn verzameld over de beoordeling en het gebruik van het voorlichtingsmateriaal, biedt een aantal aanknopingspunten om deze vraag te beantwoorden². De procesevaluatie ondersteunt zodoende de conclusie, dat foldervoorlichting effectiever is in het bevorderen van responsief opvoedersgedrag. Hieruit mag niet zonder meer geconcludeerd worden dat folders beter zijn dan video. Allereerst dient erop gewezen te worden dat het gemiddelde opleidingsniveau van de gezinnen die aan ons onderzoek deelnamen vrij hoog is ($M=4.5$ voor opleiding van beide ouders). Het is denkbaar dat de folders minder effectief zullen zijn bij gezinnen met een laag opleidingsniveau (aangezien ouders minder gewend zijn om met geschreven materiaal om te gaan). Verder kan de grotere effectiviteit van foldervoorlichting gebonden zijn aan het onderwerp (geruststellende of stimulerende omgang met de pasgeboren baby) of het tijdstip van voorlichting (vlak na de geboorte van het eerste kind). Mogelijk zijn ouders gegeven dit onderwerp en tijdstip extra gevoelig voor kritiek en wordt een 'levend voorbeeld' op een video eerder als concurrerend ervaren.

Tot besluit willen we een aantal hypothesen formuleren ter verklaring van het feit dat opvoedingsvoorlichting middels video minder indringend is dan voorlichting met behulp van schriftelijk materiaal. Uit de procesevaluatie is gebleken dat videovoortlichting wat meer herkenningsproblemen oplevert dan foldervoorlichting. Dit wijst erop dat ouders zich bij het bekijken van de videobanden te zeer laten afleiden door de concrete details. Ze krijgen te weinig de kans hun eigen werkelijkheid op het materiaal te projecteren en stellen zich hierdoor mogelijk minder open voor de informatie die het materiaal bevat. Ook uit ander onderzoek is gebleken dat de herkenbaarheid (levensechtheid en doelgroepsgerichtheid) een cruciale voorwaarde is voor de effectiviteit van video-voorlichting. Zo wijst Webster-Stratton (1982) erop dat het tonen van meerdere modellen op de videofilm de kans op herkenning vergroot. De video-voorlichting in ons onderzoek bevatte nooit meer dan twee modellen.

Een andere hypothese die we naar voren willen brengen is dat de informatie bij het afspelen van een videoband te snel wordt overgedragen (beeldvluchtigheid, Veen 1982). Met een folder is het makkelijker om in een eigen tempo te lezen, moeilijke passages te herlezen en de informatie daardoor beter te memoriseren. Bovendien kunnen folders bewaard worden en bij problemen even geraadpleegd worden. Een van de ouders die aan het onderzoek participeerde zei een jaar na het onderzoek, dat ze 'nog wel eens de folders erop naslaat'.

Bell en Ainsworth (1972) menen dat responsiviteit beschouwd dient te worden als een stabiel persoonlijkheidskenmerk van de opvoeder. Uit het onderhavige on-

derzoek blijkt echter, dat dit maar ten dele het geval is. Het is opmerkelijk dat responsiviteit zelfs verbeterd kan worden als de voorlichting relatief kortdurend is en er maar van beperkte middelen gebruik gemaakt kan worden. Dit is een hoopgevend resultaat voor instellingen die zich bezighouden met opvoedingsvoorlichting en preventie. De effectiviteit van het gebruikte voorlichtingsmateriaal hangt ten dele samen met het feit, dat de ouders die deelnamen aan het onderzoek goed gemotiveerd waren en nieuwsgierig naar het voorlichtingsmateriaal. Bovendien geeft het wekelijks toezenden van het voorlichtingsmateriaal en de telefoongesprekjes hierover enige stimulering en een overzichtelijk kader. In praktijk zou de effectiviteit van opvoedingsvoorlichting verhoogd kunnen worden door de voorlichting in een gestructureerd kader te doen plaatsvinden (Webster-Stratton, 1982). Dit zou te vergelijken zijn met de deelname van ouders aan een onderzoek. Hierbij denken wij aan consultatiebureaus. Artsen en verpleegkundigen zouden, door terug te komen op eerder verstrekt materiaal, ouders kunnen stimuleren in actief gebruik van voorlichtingsmateriaal.

Noten

1. Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van bureau Gezondheidsvoorlichting en Opvoeding in Den Haag. Het voorlichtingsmateriaal is aldaar ontwikkeld. Het onderzoek werd gefinancierd door het Praeventiefonds. De auteurs danken drs. T. Biezeno-Oosterwijk, H. Pethke-de Boer, J. van Andel-Reitsma voor hun bijdrage aan de dataverzameling. Verder danken zij drs. G. Jacobs, M. Koster, M. Kranenburg en W. Corsel-Tavenier voor hulp bij de dataverwerking.
2. Voor meer gedetailleerde informatie over de meetinstrumenten verwijzen we naar Lambermon & Van IJzendoorn, 1988.

Literatuur

- Ainsworth, M D S , Blehar, M C , Waters, E & Wall, S (1978) *The strange situation, observing patterns of attachment* Hillsdale Erlbaum
- Anderson, C J & Sawin, O.B (1983) Enhancing responsiveness in mother-infant interaction *Infant Behavior and Development*, 6, 360-368
- Barrera, M E , Rosenbaum, P L & Cunningham, C E (1986) Early home intervention with low-birth weight infants and their parents *Child Development*, 57, 20-33
- Belsky, J (1985) Experimenting with the family in the newborn period *Child Development*, 56, 407-414
- Belsky, J , Taylor, O G & Rovine, M (1984) The Pennsylvania infant and family development project, II The development of reciprocal interaction in the mother-infant dyad *Child Development*, 55, 7-6-717
- Birkel, R C & Reppucci, N P (1983) Social networks, information-seeking and the utilization of services *American Journal of community psychology*, 11, 185-220
- Brazelton, T.B (1973) *Neonatal Behavioral Assessment Scale* Philadelphia. Lippincott
- Bretherton, I (1987) New perspectives on attachment relations Security, communication, and internal working model In J D Osofsky (Ed), *Handbook of infant development Second edition* (pp.1061-1100) New York Wiley
- Bronfenbrenner, U (1979) *The ecology of human development experiments by nature and design* Cambridge, M A University of Harvard Press.
- Caldwell, B M & Bradley, R H (1984) *Administration manual Home observation for measurement of the environment* Little Rock, Arkansas

- Dickie, J.r. & Gerber, S.C. (1980). Training in social competence: the effect on mothers, fathers and infants. *Child Development*, 51, 1248-1251.
- Lambermon, M.W.E., Van IJzendoorn, M.H. (1988). De effecten van voorlichting over vroegkinderlijke opvoeding met video en folders. Produkt- en procesevaluatie. Intern rapport, vakgroep Algemene Pedagogiek.
- Main, M., Kaplan, W. & Cassidy, J. (1985). Security in infancy, childhood and adulthood. A more to the level of representation. In I. Bretherton & E. Waters (Eds.), Growing points of attachment theory and research. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50, (1-2, serial no.209), 66-105.
- Myers, B.J. (1982). Early intervention using Brazelton training with middle-class mothers and fathers of newborns. *Child Development*, 53, 462-471.
- Nay, W.R. (1975). A systematic comparison of instructional techniques for parents. *Behavior Therapy*, 6, 14-21.
- O'Dell, S.L., Mahoney, N.D., Horton, W.G. & Turner, P.E. (1979). Media-assisted parent training: alternative models. *Behavior Therapy*, 10, 103-110.
- Poley-Strobel, B.A. & Anderson Beckman, C. (1987). The effects of a teaching-modelling intervention on early mothers-infant reciprocity. *Infant Behavior and Development*, 10, 467-476.
- Powell, D.R. (1984). Social network and demographic predictors of length of participation in a parent education program. *Journal of Community Psychology*, 12, 13-20.
- Riksen-Walraven, J.M.A. (1977). *Stimulering van vroegkinderlijke ontwikkeling. Een interventie-experiment*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Uzark, K. Rosenthal, A., Behrendt, D. & Becker, M. (1985). Use of videotape to promote parenting of infants with serious congenital heart defects. *Patient Education and Counseling*, 7, 111-119.
- Van Den Boom, D.C. (1988). *Neonatal irritability and the development of attachment: observation and intervenun*. Proefschrift, verschenen in eigen beheer.
- Van IJzendoorn, M.H. & Lambermon, M.W.E. (1988). Transgenerationale overdracht van gehechtheid en verbreding van het opvoedingsmilieu. In: F.A. Swets-Gronert, P.P. Goudena, J.H.A. Groenendaal (Red.), Kind in geding. Bedreigende en beschermende factoren in de psycho-sociale ontwikkeling van kinderen. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Van IJzendoorn, M.H., Tavecchio, L.W.C., Goossens, F.A. & Vergeer, M.M. (1985). *Opvoeden in geborgenheid. Een kritische analyse van Bowlby's gehechtheidstheorie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Veer, W. (1982). Het overdragen van informatie met video: een hele toer. *Registratie*, 1, 14, 40-42.
- Webster-Stratton, C. (1982). Teaching mothers through videotape modeling to change their children's behavior. *Journal of pediatric psychology*, 7, 3, 279-294.
- Whitt, J.K. & Casey, P.H. (1982). The mother-infant relationship and infant development: the effect of pediatric intervention. *Child Development*, 53, 948-956.
- Worobey, J. & Belsky, J. (1982). Employing the Brazelton scale to influence mothering: an experimental comparison of three strategies. *Developmental Psychology*, 18, 5, 736-743.

Adres van de auteurs: Mw.dr.s. M.W.E. Lambermon en Prof.dr. M.H. van IJzendoorn, Rijksuniversiteit Leiden, Vakgroep Algemene Pedagogiek, Postbus 9555, 2300 RB Leiden.